

Monok István: Könyvtári (?) problémák. Budapest : (MTA Könyvtár és Információs Központ), 2020. 274 p. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei ; (116) Új sorozat, 41.).

ISBN 978-963-7451-61-4

ISSN 0133-8862

DOI:10.36820/MTAKIK.KOZL.2020.

KONYVTAR

Kokas Károly: Kalauz a modern könyvtárak világába. A könyvtárak új feladatai és megváltozott szerepük a XXI. század elején. : Budapest Akadémiai Kiadó ; MERSZ. 2020. (Betekintés sorozat).

ISBN 978-963-454-573-6

DOI: 10.1556/9789634545736

Polémia két könyv kapcsán a könyvtárak jövőjéről – Rendhagyó recenzió

2020-ban néhány hónap eltéréssel több fontos, könyvtárüggyel foglalkozó könyv jelent meg a hazai szakmai könyvpiacra. Az általam kiválasztott két mű szerzője jeles, elkötelezett szakember, határozott elképzelésekkel a könyvtárak szerepéről és feladatairól, műveik aktualitását pedig a könyvtárak napjainkra mindjobban kiéleződő válsága adja.

Itt meg is torpanhatunk: válság? Hiszen válság mindig is volt, és az életünk minden területére jellemző. A könyvtárak gyakorlatilag kétezzer éve élnek meg kritikus helyzeteket: élnek túl válságokat vagy megszűnnek, átalakulnak és másutt, máskor, más formában újak születnek helyettük. Például alig több mint száz évvel ezelőtt *Szabó Ervin* és *Gulyás Pál* vitáztak a könyvtárak szerepéről, a hevületük utólag már kevésbé átérezhető. Mi a mostani válság kiváltója, milyen paradigmaváltás veszélyezteti a könyvtárak működését, a fenyegetettség mellett eddig nem látott perspektívákat is megnyitva? A szerzők szerint elsősorban az informatika és az informatika által megkövetelt és lehetővé tett változások, beleértve az internetet és a közösségi médiát is.

A két könyv közül *Monok István Könyvtári (?) problémák* című kötet jelent meg előbb, az *MTA Könyvtár Közleményei* sorozatban. Már a cím is – szerző által bizonyára nem szándékolt módon – perel a modern könyvtárinformatikával: betűhíven begépelve a Primo keresőbe ugyanis nem kapunk találatot a zárójel és a kérdőjel miatt. Az olvasó jobban teszi, ha ezeket kihagyja a keresőkifejezésből.

A könyv tartalma a szerző korábban megjelent cikkeiből, elhangzott előadásából, beszédeiből állt össze (ami magyarázza az óhatatlanul elő-előforduló ismétléseket is).

Nehéz a problémákkal szembenéznünk, ha a múltat nem ismerjük. Monok a tőle megszokott erudícióval tárgyalja a könyvek, könyvtárak, és a művelődés történetének fontos, sokszor kevésbé ismert, vagy éppen új szemszögből bemutatott eseményeit, megmutatva a valós vagy kínálkozó összefüggéseket a múlt és a jelen történései között.

Kokas Károly könyve, a *Kalauz a modern könyvtárak világába* az Akadémiai Kiadó MeRSZ platformján vált elérhetővé. A cím ez esetben is sokat elmond: Monok inkább pesszimista vívódásával ellentétben Kokas pragmatikusan a számítástechnika és az internet fejlődésével átalakuló könyvtári feladatokat veszi sorra. Kokas *Kalauza* az informatika által megteremtett lehetőségekre összpontosít, a veszélyek inkább csak pillanatokra villannak fel. A mű egy lendülettel elolvasható, Monok *Könyvtári (?) problémák*-jából viszont esténként egy-egy fejezetet javasolnék. (Bár lehet, hogy napzáró elcsendesedés helyett inkább felzaklatja, továbbgondolásra készíti az olvasót.)

A két kötet közül Monoké nyomtatott formában is megjelent, digitális változata pedig nyílt hozzáférésű. Kokas Károlyé sajnos csak a MeRSZ platform előfizetői számára olvasható, de reméljük, sokan vannak ilyenek.

Mindkét mű terjedelmes apparátussal szolgálja az érdeklődő, vagy magát képezni vágyó olvasót: Monok nagy részletességű bibliográfiát, Kokas a szakkifejezéseket magyarázó kislexikont is ad. Kokas könyvének irodalomjegyzéke és lábjegyzetei nincsenek összhangban – vannak hivatkozások, amelyek csak az egyikben vagy a másikban szerepelnek.

A két kötet részletes bemutatása helyett engedtessek meg a szerzőnek, hogy polemizálás jelleggel – Monok és Kokas néhány gondolatát összevetve, érveikkel, magyarázataikkal vitázva vagy azokat kiegészítve – folytassa a recenziót. A recenzió szerzője az ismertetett könyvekre, szerzőikkel való beszélgetésekre reflektálva alább a saját gondolatait osztja meg az olvasóval mindenütt, ahol nem jelöli meg a forrást.

Hova vezet a technikai átalakulás, és a technika felhasználásának alakulása a kultúráközvetítésben? – kérdezhetjük Monok könyvét olvasva. A kérdést nem válaszolja meg, de az olvasót megnyugtathatja, amit Kokas Platónról idéz az írás memóriakárosító hatásáról.

Vajon az internet a könyvtárak bezárásához, megszűnéséhez vezet majd? (Néhol biztosan: például az egykor akadémiai, jelenleg Eötvös Loránd Kutatási Hálózatban (ELKH) van olyan élettudományi és természettudományi intézet, ahol a könyvtárat megszüntették.) Való igaz, hogy egyre kevesebb szükség (és lehetőség) van arra, hogy helyi könyvtárosok indexeljék olvasóik számára a tartalmakat. De vajon igaz-e, hogy a cikkek, könyvek szerzői professzionális kiadók és könyvtárosok közreműködése nélkül a desktop publishing eszközöket használva el tudják készíteni, és a világhálóra feltöltve közzé tudják tenni, olvasóikhoz el tudják juttatni műveiket? Bárki előállíthat „azonosítatlan könyvszerű objektumokat”, de az igazi könyvhöz nem elég a szerzőnek magvas tartalmat készítenie, mert a szerzőé mellett még sokféle más típusú szakértelemre is szükség van (lektor, szerkesztő, nyelvi szerkesztő, technikai szerkesztő, és sorolhatnánk még, ki mindenki munkája szükséges ahhoz, hogy a mű valóban olvasható, használható legyen). És vajon hány olvasóhoz juttatja el a minőségi tartalmat a világháló? Hányan fogják azt megtalálni az elérhető tartalmak között? A Search Engine Optimizationnal (SEO) foglalkozó cégek ígérik, hogy – persze, jó pénzért – kiemelik megrendelőik tartalmait az internet információtengeréből. Ha minden tartalomszolgáltató megfizeti a SEO adóját, akkor az olvasó már csak a mesterséges intelligencia segítségével bízhat. Vagy a könyvtárban. A tudományos kiadói területen működő nagy multinacionális cégek tudják, hogy a tartalomkészítés milyen munkabefektetéssel jár – nem is

győzők bizonygatni, hogy ezért adják drágán a tartalmakat. Az indexelés, a kereshetővé tétel üzletét is maguknak akarják kisajátítani – a könyvtárosokból éppen csak annyi kell, akik az adatbázisaik megrendelését el tudják készíteni. Csupán az a baj ezzel a logikával, hogy a független, kis kiadók és a könyvtárak elsovastása után más alternatíva nem marad, meg kell fizetni azt az árat, amit a szolgáltatók megszabnak. És persze csak az a tartalom lesz elérhető, ami számukra profitábilis.

Igen, ez egyfajta hipercenzúra, ahogy Monok írja.

A cenzúra kérdése ma is sokszorosán aktuális kérdés, bár egyes formáit manapság máshogy nevezzük, és más színben látjuk a gyakorlatát is, mint a történelem korábbi időszakában. A *fake news* kérdésről, a hamis információról beszélnek: jó-e az, ha elképesztő butaságok jelennek meg az interneten? A közösségi média (*social media*) elhozta az internet demokratizmusát, a személyes részvétel lehetőségét, ugyanakkor az összeesküvés-elméletekre, pletykára, botrányokra éhes, a tekintély helyett a személyes kapcsolatra nyitott publikum a professzionális SEO-nál is hatékonyabban képes kiemelni (és felfűjni) bizonyos tartalmakat. Ki segítsen az olvasónak? A közösségi médiaplatformok cenzúráznak? A könyvtári világban használatos metainformációk vagy a hírek terjedési tulajdonságainak elemzése segíthet? (Ez utóbbi technikákat a számítógépes vírusok elleni küzdelemben használják.) Esetleg az embereket kell megtanítani a kritikus olvasásra? Tudnak-e szerepet vállalni a könyvtárosok mindebben?

Nihil novi sub sole.

A növekvő mennyiségű tartalom feldolgozásának egyik középkori eszközéről, a summaról ír Monok a Könyvnyomatás ígéret volt – ahogy az internet is című fejezetben.

A középkorban a rövid kivonatok készítése során fellépő torzítások jelentettek veszélyeket. Napjainkban a folytonosan növekvő számú publikáció kezelésének szükségessége kényszeríti ki a bibliometriai mutatók használatát, ugyanakkor az általuk kiváltott torzító hatások ellen emelt szót a *San Francisco Declaration on Research Assessment (San Francisco-i nyilatkozat a kutatásértékelésről – <https://sfjora.org/read/>)*. Az információsúritmény és az eredeti szöveg közti egyensúlyt meg kell találni!

A modern könyvtárak előtt álló feladatokról nemcsak Kokasnál olvashatunk, Monok az Állandó és változó könyvtári feladatok fejezetben kitér az Open Journal System (OJS) alkalmazási lehetőségére, mely egy szabad szoftver publikációs platform megvalósítására.

Való igaz, hogy az OJS – és testvérei, az *Open*

Conference Systems (OCS) és az *Open Monograph Press (OMP)* – a modern könyvtárak fontos eszközei. Épp úgy, mint a repozitórium-szoftverek (az *EPrints* vagy a *DSpace*, hogy csak két itthon elterjedt eszközt említsek). A gond csupán az, hogy ezek az okos, ügyes, és ingyenes programok sem teljesen „önjáróak” – szakértő informatikusra van szükség a testre szabásukhoz. Itt találkoznak a hazai könyvtárak a következő létüket veszélyeztető problémával: az informatikusok egyre emelkedő, egyre megfizethetlenebb bérével. Egyre nehezebb jó informatikust felvenni egy könyvtárba. Kínálkozó megoldás a kiszervezés – ami a költségeken nem csökkent, inkább növeli azokat. Ne legyenek kétségeink: a könyvtárakból eltávozó informatikusok fogják a szakmai feladatokat megoldani, üzemeltetésre vagy könyvtárinformatikára szakosodott, hazai vagy multinacionális cégek munkatársaiként, háromszor annyit, amennyit régi munkahelyük fizetett nekik. És még örülhetünk, ha a feladatokat megoldják. Szabad szoftver vagy méregdrága termék – a támogatás mindkét esetben gond. Az sem megoldás, ha az informatikáról lemondunk – a recenzens szerint ez egyenlő a könyvtár bezárásával.

Kokas a Massive Open Online Course (MOOC) tanulmányok felsőoktatásban (ki tudja, a jelenlegi járványhelyzetben talán előbb-utóbb a közoktatásban is?) terjedő metodikájának szakkönyvtári támogatási feladatával is foglalkozik.

Ez igazi kihívás a hazai felsőoktatás számára: miért válasszon hazai egyetemet egy magyar (vagy éppen magyar egyetemet egy nigériai) fiatal, ha otthon ülve a *Massachusetts Institute of Technology (MIT)* egy kurzusát is elvégezheti, és potom pénzért amerikai diplomát szerezhet?

Miért digitalizálunk? – teszi fel a kérdést Kokas. A válasza: állományvédelem és az olvasóhoz való eljuttatás.

Hozzátehetjük: a digitális szövegek feldolgozása, szövegbányászata eddig még jobbra kiaknázatlan előnyöket rejt. De az olvasó is másképp használja már a digitális állományokat, a szövegben való keresés sokkal könnyebb lett. (A recenzió szerzője az ismertett könyveket papíron olvasta, de a digitális változatban keresett.)

Kokas nem választja szét a „deep web” és a „dark web” fogalmát.

Az előbbi azokat a tartalmakat jelöli, amelyek a világháló szálait követő robotpókok számára láthatatlanok maradnak – akár azért, mert tartalmi lekérdezések eredményeképp, dinamikusan keletkeznek, akár azért,

mert a legerősebb keresőmotorok sem követik az elágazásokat a praktikus korlátokon túl. A mély web az olvasók számára is elérhető könyvtári tartalmakat is kínál a tudatos (és az adott esetben jogosult) keresőknek.

Mindkét szerzőnél felbukkan a globális könyvtár elképzeltése – abban az értelemben, hogy a digitális könyvtári dokumentumok és azok leíró adatai közös korpuszt képeznek, amelyet a könyvtárak közösen gazdagítanak és használnak.

Esetünkben nem arról van szó, hogy egy (vagy néhány) multinacionális óriáscég mindent digitalizál vagy begyűjt, és az óriáskorpuszhoz keresőt is biztosít – bár sokaknak manapság ez a világgönyvtár. A könyvtárak erről már lemaradtak. Ami vigasztaló, az az, hogy tudjuk, és sok olvasó is tudja, hogy ez nem minden, és akinek több, pontosabb információra van szüksége, annak azt máshol kell keresnie. A lokális könyvtárak globális együttműködése, közös információgazdálkodása valóban nagy lehetőség. Még ha nem is olyan egyszerű a dolog, hogy öntsünk össze mindent (tartalmat és leíró adatokat). Cserélni, osztolni lehet, de a feladat sokkal nehezebb, mint azt talán Monok gondolja. Ha mindent összeöntünk, és csak a legelemibb metaadatokat használjuk, akkor oda jutunk, amit a hétköznapi keresőmotorok adnak. A könyvtárak lehetősége az, hogy mélyebben feltárva, specifikusabb leíró információkat biztosítva szűkebb, nagyobb igényű olvasók köreit szolgálják ki; gyakran könyvtárként különböző közönséget, különböző elvek szerint gazdagítva az általános bibliográfiai leírást. Ezért aztán a tartalmakat és a leíró adatokat sem elég cserélni. Valóban vannak kihasználatlan lehetőségek, de kiaknázásukhoz nagyobb erőfeszítésekre van szükség. Ha nem így lenne, a Google már megcsinálta volna rég.

Minden könyvtárosnak ajánlom e két könyvet: tanuljanak belőlük, gondolják tovább, vagy éppen vitatkozzanak a két fontos szöveggel. Meggyőződésem szerint előbb-utóbb utat kell választanunk: értékes könyvek múzeumává alakulunk, vagy kreatív tevékenységre és információs kapcsolatok teremtésére alkalmas harmadik helyet kínálunk a közönségünknek, vagy aktívan bekapcsolódunk a tudományos kommunikáció, tudománymenedzsment, a felsőoktatás és könyvkiadás feladataiba, esetleg ezeknek valamilyen kombinációját valósítjuk meg.

Tartok tőle, hogy pusztán könyveket vagy folyóiratokat biztosítani az olvasók számára hosszú távon nem lesz elegendő a könyvtárak túléléséhez.

HOLL András